

De Messias en de macht van Rome

Commentaar op het Evangelie naar Johannes

ISBN 978-94-92183-24-8

NUR 703

Uitgeverij Skandalon
Postbus 138
5260 AC Vught
E-mail: info@skandalon.nl
www.skandalon.nl

Voor België:
Uitgeverij Halewijn
Halewijnlaan 92
2050 Antwerpen
Email: bestellingen@halex.be
www.halewijn.info

Afbeelding omslag en illustraties: Stijn de Witte (°1975)

Vormgeving: Circe

© 2016 Skandalon

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior permission in writing from the proprietor(s).

EGBERT ROOZE | PAUL DE WITTE

De Messias en de macht van Rome

Commentaar op het Evangelie naar Johannes

SKAN DALON
L O N D O N N E E S S I D P O R T E R S

Inhoud

VOORWOORD TON VEERKAMP | 11

TEN GELEIDE | 14

INLEIDING | 17

Hardnekkige vooroordelen – Over de taal, enkele sleutels
 Geadresseerden en auteur – Johanneïsche terminologie –
 Geloven • vertrouwen – Waarheid • betrouwbaarheid – Eeuwig leven
 Kosmos – Agapè: liefde en/of solidariteit – Bijbels dubbelgebod?
 De eer of heerlijkheid van God/van de Messias – De ‘Ik ben’- uitspraken

PROLOOG EN OUVERTURE • 1,1-18 | 32

In principe geschiedt de *dabar* • 1,1-5

De getuige • 1,6-8

Het licht, de wereldorde en het zijne • 1,9-11

Het Woord wordt vlees en bloed • 1,12-13

... en heeft bij ons zijn tent opgeslagen • 1,14

Epiloog van de proloog • 1,15-18

INDELING VAN HET JOHANNESVANGELIE | 48

DEEL I | 51

HET OPENBAAR WORDEN VAN DE MESSIAS • 1,19 - 4,54

HOOFDSTUK 1 | 52

DE MESSIAANSE WEEK • 1,19-51

De ondervraging van Jochanan de Doper/Getuige • 1,19-28

De tweede dag: Jezus, iemand zoals God • 1,29-34

De derde dag: de Messias • 1,35-42

De vierde dag: de Zoon des mensen, de MENS • 1,43-51

HOOFDSTUK 2 | 64

HET MESSIAANS BRUILOFTSFEEST OP DE DERDE DAG • 2,1-12

Op de derde dag – Te Kana in Galilea

De moeder van Jezus en de genodigden – De diakens

Zes stenen watervaten – Vanwaar – Het principiële teken

HOOFDSTUK 3 | 74

HET TWEEDE TEKEN TE KANA IN GALILEA • 4,43-54

HOOFDSTUK 4 | 78

DE GROTE SCHOONMAAK IN DE TEMPEL • 2,13-22

Heilige tempel of ordinair handelshuis – Geweld van Jezus?

Twee woorden voor tempel – Ontbinden

HOOFDSTUK 5 | 86

NACHTELIJK GESPREK MET NIKODEMUS • 2,23-3,21

Bij Daniël 7,9-14 – Bij Numeri 21,4-9

Bij Genesis 22 – Bij Genesis 1

HOOFDSTUK 6 | 99

DE SAMARITAANSE VROUW • 4,1-42

Samaria en de Samaritanen – Een vrouw aan de bron • 4,5-15

Vijf mannen = vijf baäls = vijf vreemde heersers

Aanbidden met Inspiratie en betrouwbaarheid – De vrouw als evangeliste

Wat betekent eten? • 4,31-38

DEEL II | 117**DE VERBORGEN MESSIAS • 5,1-11,54**

HOOFDSTUK 7 | 118

DE HELING VAN DE VERLAMDE/HET VERLAMDE ISRAËL • 5,1-47

De verlamming in Bijbels perspectief • 5,1-9a

De Sabbat: eerste bedrijf • 5,5b-18

Johannes opnieuw op zijn best • 5,19-47

HOOFDSTUK 8 | 129

IN DE NABIJHEID VAN HET PESACHFEEST.

HIJ DIE ISRAËL SPIJZIGT • 6,1-71

Nabij was het Pascha, het feest van de Judeeërs • 6,1-4

Het teken van de spijziging van Israël, een misverstand • 6,5-15

IK ZAL ER ZIJN • 6,15-25

In de synagoge van Kapernaüm: de leer van het brood • 6,26-59

Het uiteenvallen van de messiaanse gemeente • 6,60-71

HOOFDSTUK 9 | 140

IN DE NABIJHEID VAN LOOFHUTTENFEEST • 7,1-52

HOOFDSTUK 10 | 145

DE VROUW IN HET MIDDEN • 7,53-8,11

Tekstkritische opmerkingen – Invoeging tussen Johannes 7 en 8

Tekst en uitleg – Echtbreuk = overspel

Exegese: Jezus ging naar de Olijfberg • 8,1

Heel het volk – Een vrouw, op overspel betrapt, in het midden • 8,3-5

De zondeloze • 8,7 – Het gouden kalf

Hij schreef met zijn vinger op de aarde • 8,6

In het midden – niet veroordeeld – De tekst gelezen in zijn tijd, de vierde eeuw

HOOFDSTUK 11 | 158

IK BEN HET, HET LICHT DER WERELD • 8,12-59

Hij leerde bij de schatbewaarsaal • 8,20

Wie zijn kinderen van Abraham • 8,31-59

Voor Abraham verwekt werd, BEN IK

HOOFDSTUK 12 | 168

OVER BLINDEN EN ZIENDEN – DE BLINDGEBORENE • 9,1-41

De blindgeborene ziet • 9,6-12

Het verhoor en de excommunicatie • 9,13-34

Aanloop naar de gelijkenis van de herder (Joh.10) • 9,35-41

HOOFDSTUK 13 | 175

OVER DE EENHEID VAN ISRAËL • 10,1-21

Een gelijkenis • 10,1-6 – De duiding van de gelijkenis • 10,7-18

Verdeeldheid en scheuring • 10,19-21

HOOFDSTUK 14 | 186

HET IS CHANOEKA – WINTERTIJD • 10,22-11,54

HOOFDSTUK 15 | 189

DE OPSTANDING VAN LAZARUS/ISRAËL • 11,1-45

Lazarus/Elazar – Marta • 11,17-27

Marta en Maria • 11,28-37 – Maak hem los • 11,44-46

HOOFDSTUK 16 | 201

LAAT ER ÉÉN STERVEN VOOR DIT VOLK • 11,46-54

Het verschil tussen natie en volk

Commentaar van de evangelist zelf – Efraïm

DEEL III | 207**PESACH: HET AFSCHIED VAN DE MESSIAS • 11,55-20,31****HOOFDSTUK 17 | 208****DE NABIJHEID VAN PESACH • 11,55-12,50**Enkele leessleutels – De armen hebt ge altijd bij u • *12,1-8*Als de graankorrel niet in de aarde valt • *12,20-24*Als ik van de aarde wordt opgeheven • *12,32-36***HOOFDSTUK 18 | 216****NACHTELIJKE GESPREKKEN • 13,30-18,27**Chronologische tijdsaanduidingen – De Heer als leraar en slaaf • *13,1-30*Het vragen gaat verder • *14* – De bijna laatste woorden • *15-16***HOOFDSTUK 19 | 255****HET GEBED OM MESSIAANSE EENHEID • 17,1-26**Vader, het uur is gekomen • *17,1*De wereldorde wil een woordje meespreken • *17,9-18*Geheiligd leven – Opdat de wereldorde zou vertrouwen... • *17,21*Gij waart solidair, reeds voor de verwerping der wereldorde • *17,24***HOOFDSTUK 20 | 265****LIJDEN EN STERVEN VAN JEZUS MESSIAS • 18-19**Inleidend – De arrestatie • *18,1-14*De verloochening van Simon Petrus • *18,15-28* en *25-27*Van Annas naar Kajafas naar Pilatus • *18,13-14* en *19-24* en *28-32*Het was vroeg • *18,28b-32*Wat is betrouwbaarheid in de wereldorde • *18,33-38*Zie, de Mens • *18,28b-19,8* – Zie, de Koning • *19,12-22*Koning der Judeeërs – Aan het kruis: de kleren van de koning • *19,23-24*Aan het kruis: Moeder en Zoon • *19,25-27*Aan het kruis: het doel is bereikt • *19,28-30*Aan het kruis: Die doorstoken is • *19,31-37* – De graflegging • *19,38-42***HOOFDSTUK 21 | 297****DAG ÉÉN VAN DE NIEUWE SCHEPPING • 20**Bij de gedenkplaats • *20,1-10*Maria van Magdala en de twee leerlingen • *20,3-10*Maria van Magdala • *20,11-18* – Sjaloorn voor jullie • *20,19-29*Tomas, de solidaire scepticus • *20,24-29*Het eerste slot van Johannes • *20,30-31*

DEEL IV | 317**EEN SLOTAKKOORD: TWEE PUNTEN OP DE 'I' • 21****ENKELE KORTE VERWIJZINGEN NAAR DE SYNOPTICI | 318**

Bij het eerste punt op de 'i': Galilea – aan de zee van Tiberias • *21,1-14*

Een intermezzo: de herder • *21,15-19a*

Bij het tweede punt op de 'i': volg Mij • *21,19b-23*

Dit is de leerling: het tweede slot van Johannes • *21,24-26*

REGISTER VAN BIJBELPLAATSEN | 336**BIBLIOGRAFIE | 342**

Voorwoord

Een kwarteeuw geleden schreef de Joodse filosoof prof. Micha Brumlik (Davos, 1947), vooraanstaand deelnemer aan de dialoog tussen Joden en christenen in Duitsland: ‘Wij kunnen met dit boek (het *Johannesevangelie*) in de dialoog niets doen.’ Het is, zo schreef hij, ‘een boodschap van afgrenzing, van angst en van haat [...] In het achtste hoofdstuk voegen zich religieuze oermotieven en waanvoorstellingen, die men alleen politiek en medisch-psychologisch kan verklaren, tot een satanologisch geheel bij elkaar. Deze leer, die men niet anders dan proto-racistisch kan noemen, laat de Joden geen enkele kans.’

Als Brumlik gelijk heeft, hoort het *Johannesevangelie* verboden of althans uit onze Bijbels verwijderd te worden. Daarom begonnen wij binnen de redactie van het exegetisch tijdschrift *Texte und Kontexte* in Duitsland omstreeks 1990 *Johannes* opnieuw te lezen. We maakten toen een kwestieus onderscheid tussen de tekst zelf en zijn werkingsgeschiedenis binnen de christelijke traditie. Iedere tekst heeft een werkingsgeschiedenis die de auteur niet kan voorzien. Dit geldt zeker voor de rampzalige werking die dit evangelie op de christenen van alle tijden heeft gehad: ‘Joden zijn kinderen van de duivel’, kregen ze regelmatig vanaf de rooms-katholieke, orthodoxe (Grieks, Russisch enz.) en protestantse kansels te horen. Dus *Johannes* uit onze Bijbels verwijderen? Als we ermee beginnen onze dikke Bijbels steeds dunner te maken en te verwijderen wat ons niet past, zullen we snel ervaren dat er dan weinig overblijft. Christendom? Dat gaat niet meer en mag niet meer.

Het boek van Egbert Rooze en Paul de Witte, *De Messias en de macht van Rome Commentaar op het Evangelie naar Johannes*, gaat een andere weg. De auteurs vragen: is er een andere manier van lezen mogelijk? En ze geven het antwoord: we kunnen – en moeten – *Johannes* anders lezen. De auteurs lezen het evangelie als een politieke tekst. Ze laten zien dat de auteur Johannes uit een zeer bepaald politiek milieu stamt: het verzet van een groot deel van het toenmalige Jodendom in de Romeinse pro-

vincie Judea tegen de Romeinse onderdrukking. Ze laten zien dat ook toen al 'Jood' geen eenduidig begrip was. Er waren Joden die belang hadden bij de Romeinse politiek van onderdrukking; er waren Joden die zich tegen het Romeinse *wereldsysteem* keerden (door Paulus en Johannes *kosmos* geheten). Dit anti-Romeinse Jodendom was zeer heteroog, zoals Rooze en De Witte aantonen.

De kracht van dit boek is dat de auteurs hun uitleg van de tekst onderbreken voor politieke en historische informatie. Zonder deze context kan men de tekst zelf niet echt begrijpen. De 'geestelijke' uitleg, die de christelijke theologie tot op de dag van vandaag ten beste geeft, maakt de tekst onbegrijpelijk. Het is deze theologie die in de theologische faculteiten van onze universiteiten wordt geleerd en langs die weg op de kansels en in de hersens van de beminde gelovigen belandt: een mengeling van een onbegrijpelijk neoplatonisme en agressief antisemitisme. Alleen een politieke lezing kan ervoor zorgen dat de tekst begrijpelijk wordt.

Johannes neemt een zeer bepaalde positie in binnen het toenmalige anti-Romeinse verzetsmilieu. Hij maakt deel uit van een messiaanse stroming in het Jodendom van de eerste eeuw van onze jaartelling en hij vertegenwoordigt een messianisme dat in de Jood Jezus van Nazaret geen 'christen' zag. Zijn 'burgerlijke' naam is volgens *Johannes* 1,45 in de moedertaal van Johannes *Jesjoea ben Josef menazreth galil*: Jezus, zoon van Josef uit Nazaret in Galilea. Jezus had geen 'blauw bloed' en hij was niet afkomstig uit het koningshuis van David. Hierin verschilt Johannes duidelijk van wat Paulus, Matteüs en Lucas beweren. Dat laten Rooze en De Witte helder zien.

Het 'Jezus-messianisme' werd door een zeer kleine groep van Joden beleden, en Johannes was in dit milieu een buitenbeentje; hij werd door niemand ernstig genomen. De groep van het *Johannesevangelie* was een sekte, geïsoleerd, en dus – zoals in alle sektes – agressief. De groep om Johannes heeft uiteindelijk een uitweg uit het isolement gevonden, getuige het laatste hoofdstuk. Maar het *Johannesevangelie* lag toen al bij veel messiaanse Joden zwaar op de maag, en er was een lange, hoewel geweldloze strijd nodig, alvorens de eerste christenen bereid waren dit geschrift als 'evangelie' te aanvaarden. Een moeilijk evangelie dus. Dit heeft men al in de dagen van Johannes zelf zo aangevoeld: de woorden die Johannes Jezus in de mond legde waren voor andere messiaanse Joden *niet te harden*: 'Dit woord is hard, wie kan er gehoor aan geven?' (Joh. 6,60). Rooze en De Witte zijn dit harde woord niet uit de weg gegaan; ze lezen het opnieuw en

haaks op de kerkelijk-theologische manier van lezen. Ze maken het evangelie voor ons opnieuw begrijpelijk en inleefbaar, zodat wij er gehoor aan kunnen geven. Dat doen ze niet alleen door de politieke context te behandelen: ze geven de tekst zelf een kans. In de inleiding maken de auteurs de lezers vertrouwd met een aantal grondwoorden die ze anders vertalen dan gebruikelijk en die de lezers moeten kennen voordat ze met de lectuur van dit boek én van *Johannes* beginnen.

Het boek van Egbert Rooze en Paul De Witte is een boek dat vragen oproept. Het is een handboek voor het leerhuis en kan een belangrijke bijdrage leveren tot een fundamenteel gesprek over *Johannes* en over het christendom.

Ton Veerkamp, februari 2016

Ten geleide

Al geruime tijd zijn wij geïntrigeerd door het *Evangelie naar Johannes*. Maar bepaalde gevoelens weerhielden ons ervan om systematisch en indringend ermee aan de slag te gaan. Vanuit vooroordelen misschien: te moeilijk, te spiritualistisch, te esoterisch, te wereldvreemd, en dus geen spekje voor het bekje van hedendaagse – kritische – lezers. Daarbij komt dat ook de katholieke liturgische planners wel een driejarige cyclus voorzien waarin de synoptici *Matteüs*, *Marcus* en *Lucas* jaar na jaar systematisch worden gelezen, maar waarin *Johannes* stiefmoederlijk wordt behandeld. De sporadische lezing van teksten uit *Johannes* maakt het vrijwel onmogelijk om tot een coherente en contextuele lezing van het vierde evangelie te komen, noch voor de predikende voorgangers, noch voor hun zoekende toehoorders.

Die stiefmoederlijke behandeling van *Johannes* is een paradoxale en zelfs onthutsende vaststelling, omdat uitgerekend (een bepaalde lezing van) dit evangelie een immense invloed heeft gehad op de kerkelijke theologie in het algemeen en op de christologie en de leer van de Heilige Drievuldigheid of Triniteit in het bijzonder.

Maar *Johannes* liet ons niet los. Vooral toen ons hier en daar te lande gevraagd werd om bijbelse leerhuizen rond *Johannes* te begeleiden. Bij onze zoektocht naar boeiende achtergrondinformatie en exegetisch materiaal ontdekten we een weg die ons werd gewezen door de Nederlandse theoloog en filosoof Ton Veerkamp (1933), al decennia wonend en werkend in Duitsland, die zowel een vertaling als een samenhangend commentaar op *Johannes* had geschreven in het Duitse exegetische tijdschrift *Texte und Kontexte* (zie de bibliografie voor de exacte verwijzingen).

Een van ons (PDW) heeft dat commentaar integraal vertaald in het Nederlands, enkel voor eigen gebruik in de leerhuizen. Omdat het spijtig zou zijn dit immense werk niet vruchtbaar te laten zijn voor anderen, heeft de vertaler zijn werk met grote gulheid gedeeld met anderen, op

de eerste plaats met de medeauteur van dit boek (ER). En zo ging de bal aan het rollen. Allebei hebben we op verschillende plaatsen in Vlaanderen (o.a. in Aalst, Leuven, Antwerpen en Brugge) leerhuizen over het *Johannesevangelie* begeleid, waarbij de deelnemers zich tot hun vreugde herkenden in het verhaal van *Johannes*.

Hiermee is reeds duidelijk dat wij bij het schrijven van dit boek met grote dankbaarheid gebruik hebben gemaakt van het commentaar van Ton Veerkamp. Toen we bijna klaar waren met ons studie- en schrijfwerk verscheen het *magnum opus* van Ton Veerkamp, dat ons bevestigde in ons werk.¹

Ten slotte nog een paar opmerkingen ter informatie voor de lezers. Voor de bijbelcitaties hebben we meestal gebruik gemaakt van de vertaling van de Naardense Bijbel van Pieter Oussoren. Toch hebben we die vertaling hier en daar aangevuld en bijgestuurd vanuit de Duitse vertaling van Ton Veerkamp, omdat hij in zijn vertaling bepaalde accenten legt die belangrijk zijn voor onze lezing en interpretatie van de tekst.

Er zijn ook in het Nederlandse taalgebied heel wat boeken over en commentaren bij het *Johannesevangelie* geschreven. Toch denken we dat de lezing die wij in dit boek van het *Johannesevangelie* geven een nieuw en ander geluid laat horen, dat een openbaring kan zijn voor vele lezers. Onze positieve ervaringen in de eerdergenoemde leerhuizen hebben ons gestimuleerd om dit werk tot een goed einde te brengen.

Hier en daar, verspreid over het boek, hebben we bij wijze van ‘verluchting’ enkele tekeningen opgenomen, die Stijn De Witte op verzoek van zijn vader (een van de auteurs van dit boek) speciaal gemaakt heeft als beeldend commentaar bij enkele fragmenten uit het *Johannesevangelie*. We zijn Stijn daarvoor zeer dankbaar.

We hopen dat bij de lezers en lezeressen van dit boek iets kan groeien van liefde voor het *Johannesevangelie*, waarin liefde en solidariteit (als ander woord voor liefde) zo centraal staan. Want voor *Johannes* is de onderlinge solidariteit, die alle kunstmatig opgetrokken grenzen doorbreekt, de plaats bij uitstek waar de ENE, de NAAM, of in de taal van *Johannes*, ‘de VADER’ wonen wil.

¹ Veerkamp Ton, *Deze wereld anders. Politieke geschiedenis van het grote verhaal*. Vught 2014, vooral de pagina's 373-384.

Dat beluisteren we in een lied van Huub Oosterhuis
(naar Psalm 132, 3-5)²:

Ik zal in mijn huis niet wonen
ik zal op mijn bed niet slapen
ik zal mijn ogen niet dichtdoen
ik zal niet rusten, geen ogenblik,
voordat ik heb gevonden
een plek waar hij wonen kan,
een plaats om te rusten voor hem
die God is, de enige ware.

Ik zal in mijn huis niet wonen
ik zal mijn ogen niet dichtdoen
ik zal niet rusten, geen ogenblik,
ik mag versmachten van dorst
tot ik gevonden heb
een plek waar de doden leven,
de plaats waar recht wordt gedaan
aan de verworpenen der aarde.

Paul De Witte – Egbert Rooze

2 Oosterhuis Huub, *Gaan waar geen weg is*. Baarn 1979, p. 94.

Inleiding

In deze inleiding willen wij enkele bakens uitzetten. Veel van wat hierin ter sprake komt zal uitgebreid worden besproken in het vervolg van dit boek, dat bestaat uit een doorlopend commentaar op het *Johannesevangelie*. Toch vinden we het belangrijk om hieraan deze bakens te laten voorafgaan. We willen – zoals Ton Veerkamp in zijn voorwoord schrijft – in de inleiding de lezers vertrouwd maken met een aantal grondwoorden, die we anders vertalen dan gebruikelijk en die de lezers moeten kennen voordat ze met de lectuur van dit boek én van *Johannes* beginnen.

1. HARDNEKKIGE VOORoorDELEN

Wat is er met dit evangelie toch gebeurd in de loop van de geschiedenis van de kerken? Waar komen de vooroordelen tegenover dit evangelie vandaan? Laten wij er een paar opnoemen: onaards, esoterisch, gnostisch en dus enkel geschikt voor ingewijden, onbegrijpelijk, anti-Joods (antisemitisch) enzovoorts.

Laten we even stilstaan bij dit laatste vooroordeel. Veel hangt af van de vertaling van het Griekse woord *Ιουδαίοι* (*Joudaioi*). Vertalen we het met Joden of met Judeeërs? Indien we vertalen met Joden, dan kunnen heel wat zinnen in *Johannes* sterk anti-Joods gaan klinken en dat is, als we rekening houden met de geschiedenis, een riskante aangelegenheid. Maar we kunnen ook vertalen met Judeeërs, en dan komen we wellicht dichter bij de bedoeling van de tekst: een bepaalde groep binnen het toenmalige Jodendom, die vooral in en bij Jeruzalem in Judea woonde en niet te beroerd was om met de toenmalige machthebbers – de Romeinen – onder één hoedje te spelen om hun financiële en machtsbelangen veilig te stellen. Judeeërs staan dan tegenover Galileeërs, die ook Joden zijn, maar die afkomstig zijn uit het noorden van Palestina. Jezus van

Nazaret was afkomstig van Galilea; hij was dus wel een Jood, maar geen Judeeër.

2. OVER DE TAAL. ENKELE SLEUTELS

2.1. Het *Johannesevangelie* is net als de rest van het Nieuwe Testament weliswaar geschreven in het Grieks, maar de auteur schrijft met een Hebreeuws-Aramese ‘tongval’. Dat moeten we weten, willen we de tekst goed verstaan en begrijpen. De werkingsgeschiedenis van het *Johannesevangelie* tot op heden toont aan hoe het, al dan niet bewuste, voorbijgaan aan het Hebreeuwse en door en door Joodse karakter van dit evangelie tot talloze misverstanden heeft geleid. Zo schrijft de Franse filosoof, socioloog en godsdiensthistoricus Frédéric Lenoir (Tananarive, 1962): ‘Van het begin af ligt in het *Johannesevangelie* het accent op de roeping van Jezus als verlosser, hij wordt ronduit voorgesteld als een goddelijk wezen.’¹ ‘Het lijkt geen twijfel dat de ideeën van Philo van Alexandrië grote invloed hebben gehad op de schrijver van het vierde evangelie, voor wie Jezus niets anders is dan de goddelijke *logos*, het mens geworden Woord van God.’² In dit vrij recente commentaar wordt zonder meer voorbijgegaan aan de Hebreeuwse achtergrond van de *logos*, met name het woord *dabar*. Maar hierover meer in de uitleg van de Proloog.

2.2. Metaforisch of allegorisch: er staat echt niet wat er staat omdat er veel méér staat dan er op het eerste gezicht te zien is. Allegorisch betekent letterlijk: anders spreken, in beelden spreken. Een allegorie maakt gebruik van metaforen. En metaforische taal vraagt om anders te worden gelezen, omdat de tekst niet letterlijk wil worden verstaan. Zo vragen de Johanneïsche wonderverhalen vanuit de tekst zelf om allegorisch én metaforisch te worden verstaan. De auteur noemt de wonderverhalen ‘tekenen’, omdat ze verwijzen naar een werkelijkheid die in de respectievelijke tekenen wordt opgeroepen.

De Bijbel in het algemeen – en het *Johannesevangelie* in het bijzonder – vraagt dat we de aansporing van de schrijver en essayist Salman Rushdie (Bombay, 1947) ter harte nemen om ons te verzetten ‘tegen de tirannie van de letterlijkheid.’

1 Frédéric Lenoir, *Hoe Jezus God werd*. Baarn 2011, p. 103.

2 Frédéric Lenoir, *Hoe Jezus God werd*. Baarn 2011, p. 104.

2.3. Meer nog dan het geval is bij de drie andere evangeliën, *Matteüs*, *Marcus* en *Lucas*, die de synoptici worden genoemd, wordt van de lezer van *Johannes* gevraagd om voortdurend rekening te houden met het onderscheid tussen beschreven tijd en tijd van opschrijven.

Bijvoorbeeld: in de evangeliën is de beschreven tijd gelijk aan de tijd van het historisch optreden van Jezus van Nazaret. De tijd van opschrijven daarentegen is de tijd waarin elke evangelist schrijft en waar hij te maken krijgt met vragen van een gemeenschap waarop hij antwoorden probeert te geven. Verhalenderwijs legt hij die antwoorden dan meestal in de mond van Jezus. Johannes munt uit in deze schrijftechniek. Ook dat moeten we weten. Als er staat 'Jezus sprak', dan staat er eigenlijk 'De evangelist zegt dat Jezus zei of had kunnen zeggen...'. Hij legt deze woorden dus in de mond van zijn hoofdpersonage: Jezus van Nazaret. Uit de meeste exegetische studies kunnen we opmaken dat het *Johannesevangelie* ongeveer zestig jaar na de dood van Jezus is geschreven.

3. GEADRESSEERDEN EN AUTEUR

3.1. We keren nu terug naar de ontstaanstijd, de tijd waarin Johannes schrijft: het einde van de eerste eeuw van onze jaartelling. Vragen dringen zich op. Wie zijn de geadresseerden van zijn tekst? In welke context leeft deze christelijke of messiaanse gemeenschap? Met welke vragen worstelen deze mensen? Vragen waarop we geen pasklaar antwoord kunnen geven. We kunnen enkel vermoedens uitspreken die gebaseerd zijn op de tekst van het evangelie zelf. We mogen en moeten ervan uitgaan dat de auteur van *Johannes* antwoorden geeft op de vragen die door zijn gemeente werden gesteld.

Uit de gepassioneerde toon in heel wat passages kunnen we afleiden dat de messiaanse gemeenschap van Johannes het zwaar te verduren had. Ze werd langs verschillende zijden in haar bestaan bedreigd.

(1) Allereerst leefde ze zoals alle andere tijdgenoten onder de drukende overmacht van het Romeins Imperium. Daar viel niet aan te ontkomen. Het was voor allen op eieren lopen, om de Romeinse autoriteit niet al te ostentatief tegen de haren in te strijken.

(2) Op de tweede plaats was er de confrontatie en zelfs het conflict met andere Joden, met name het rabbijnse Jodendom, dat voor een andere politieke strategie koos in haar relatie met de Romeinen. Na de

Joodse Oorlog tussen het jaar 65 en 70 na Chr. en de verwoesting van stad en tempel zullen de Joodse leiders, die dit alles hadden overleefd en die vooral kwamen uit de beweging van de Farizeeën, kiezen voor een Jodendom dat zich feitelijk van de machtsstructuren afkeert en zich gaat concentreren op de permanente studie en op een strikte naleving van de Joodse Thora. Uit deze beweging komt het rabbijnse Jodendom voort dat is blijven bestaan tot op de huidige dag. Vanuit de historische achtergrond is deze reactie als overlevingsstrategie te begrijpen. Bij deze groepen heerste een grote weerstand tegen alle vormen van messianisme en dus ook tegen de messiaanse beweging in de lijn van Jezus. Deze messiaanse bewegingen konden het wankel evenwicht tussen Romeinen en Joden opnieuw in gevaar brengen, waardoor een nieuw bloedbad tot de mogelijkheden behoorde. Daarom werd gekozen voor de binnenkant: de naleving van de Thora en de Joodse wetten, ver van de als door en door geperverteerd ervaren buitenwereld die toch onveranderbaar was.

(3) Op de derde plaats heeft de messiaanse gemeenschap te maken met telkens weer opspelende zelotische bewegingen die ook aan de basis lagen van de Joodse opstand tegen Rome tussen 65 en 70. Johannes is er als de dood voor dat zijn messiaanse gemeenschap in dat politiek vaarwater terecht komt. Want dit betekent in zijn ogen een groot verraad aan het verhaal van de gekruisigde Jezus Messias.

In deze context is het relevant de vraag te stellen waar David in het vierde evangelie is gebleven. De synoptici — vooral *Matteüs* en *Lucas* — doen er alles aan om de afstamming van Jezus van David te beklemtonen. Vooral in hun verhalen over de verwekking (Mat. 1-2) en geboorte (Luc. 1-2) verankeren ze Jezus Messias in de TeNaCH³. In *Johannes* ontbreken de verwijzingen naar David volledig. Voor de auteur is Jezus een mens-kind, geboren uit de in drie verhalen niet bij name genoemde moeder (Joh. 2,1vv., 6,42, 19,25vv.) en de tweemaal wel bij name genoemde vader, Jozef (Joh. 1,45, 6,42).

Johannes is er duidelijk voor bevreesd om de naam van David uitdrukkelijk te noemen, precies omdat deze naam met allerlei zelotische, gewelddadige oprispingen kan worden geassocieerd: bijvoorbeeld in het verlangen van velen naar het herstel van het Davidisch koningschap.

3 TeNaCH is de Joodse naam voor wat wij het Oude of Eerste Testament noemen. TeNaCH is een woord dat is samengesteld uit de beginletters van de drie delen van de Hebreeuwse Bijbel: Thora (de vijf boeken van Mozes), Nebiïm (Profeten) en Chetubim (Geschriften).

Enkel in *Johannes* 7,42 lezen we de naam van David, maar dan in een citaat uit de TeNaCH dat door anderen wordt aangehaald.

(4) Ten slotte is er ook het conflict met de hoofdstroom van de vroege christelijke traditie, die in *Johannes* en in de hele vroege kerk vertegenwoordigd wordt door Petrus. Verschillende passages in *Johannes* willen de lezer laten aanvoelen dat zijn gemeenschap strijd moet leveren voor haar recht op bestaan naast en samen met andere zich christelijk noemende gemeenschappen. Deze situatie van strijd weerspiegelt zich in het hele *Johannesevangelie* en wordt door de evangelist voortdurend teruggeprojecteerd in het leven van Jezus.

3.2. Evenmin kunnen we onbesproken laten de naam van het vierde evangelie, dat genoemd wordt: dat van Jochanan/Johannes.⁴ De Hebreeuwse naam Jochanan betekent letterlijk vertaald: JHWH/de ENE is genadig, barmhartig. Naar wie verwijst deze naam? Wie zou de auteur dan kunnen zijn? Sommige bijbelgeleerden vinden deze vraag onzinnig, omdat ze verschillende auteurs achter het verhaal vermoeden. Maar er moet dan toch ergens, gehuld in de nevelen van de geschiedenis, een eindredacteur zijn geweest die de laatste hand aan de tekst heeft gelegd.

Of is het mogelijk – zoals sommige exegeten vermoeden – dat de tekst zelf signalen geeft over ‘de in de tekst zelf verborgen auteur’? Hierbij moeten we dan vooral denken aan de aanduiding van een van de leerlingen als ‘de leerling dien Jezus liefhad’, of anders vertaald: ‘de leerling met wie Jezus solidair verbonden was’ (Ton Veerkamp).

Ook in een aantal ‘terzijdes’ laat de auteur op een verborgen wijze zijn aanwezigheid voelen. Dus ondanks de geheimzinnigheid rond de auteur is die auteur zelf in het evangelie zeer nadrukkelijk aanwezig, en wel op plaatsen waar de auteur uitleg of interpretatie geeft bij gebeurtenissen.⁵ In deze zijdes presenteert de auteur zichzelf als superieur ten aanzien van Jezus’ andere leerlingen en aan de omstanders, omdat hij suggereert dichter bij Jezus te staan dan al de anderen. Hierdoor verantwoordt hij dat hij bijna mag spreken in Jezus’ plaats. Vandaar de talloze redevoeringen van Jezus in het *Johannesevangelie*.

4 In de rest van dit boek zal voor de auteur van het vierde evangelie de naam ‘Johannes’ worden gebruikt. Voor de Doper zullen we ‘Jochanan’ gebruiken. Dit om misverstanden te voorkomen.

5 Zie 2,20-25; 12,16; 2,11; 4,54; 11,51-53; 18,14; 7,39; 13,1.

4. JOHANNEÏSCHE TERMINOLOGIE: ENKELE GRONDWOORDEN

Geloven/vertrouwen

Zoals hiervoor reeds aangegeven vraagt het Griekse *Johannesevangelie* erom 'Hebreeuws' te worden gelezen (zie 2.1. van deze inleiding).

Het werkwoord geloven (Gr. *pisteuoo*) komt 95 maal voor in *Johannes*. Het zelfstandig naamwoord geloof (*pistis*) komt in dit evangelie nergens voor! Wij vergelijken dit met het aantal keren dat het woord *pisteuoo* voorkomt in de andere evangeliën.

'Geloven' als werkwoord: *pisteuoo*

Mat. 11x

Mar. 10x

Luc. 9x

Joh. 95x

Geloven is dus een werkwoord in *Johannes*. Je doet iets, je vertrouwt ergens op, je hebt er fiducia in. Dit is een relationeel en dynamisch begrip. Het gaat om een gebeuren: vertrouw jij als mens, vertrouwen jullie als gemeenschap op het bevrijdend project van de ENE, de God van Israël? Dat vertrouwen is dan geen theoretisch gegeven, maar een gebeuren dat zich uit in een juiste praktijk, een orthopraxie, die in de lijn ligt van de messiaanse weg van déze God en déze messias.

In onze kerkelijke traditie heeft men het geloof (zelfstandig naamwoord) geobjectiveerd: zo is 'hét geloof'. Geloof in vaststaande waarheden en dogma's. Het ging dus steeds meer over orthodoxie, of het aanvaarden van de statische en onveranderlijke christelijke (bijvoorbeeld katholieke, protestantse) leerstellingen. Zo kon men spreken over 'het' geloof, of over de vraag: wat zegt hét geloof over deze of gene kwestie? *Johannes* kent dus geen *geloof*, maar wel *geloven* of beter nog: *vertrouwen*.

Waarheid/betrouwbaarheid

Dit is een tweede Johanneïsch kernbegrip: waarheid/betrouwbaarheid. Zoals geloof heeft ook het bijbels begrip waarheid zwaar te lijden gehad onder de Griekse vertaling en betekeniswereld. Het Griekse woord *alètheia* (en zijn varianten *alèthinos*, *alèthès*, *alèthos*) werd de vertaling van het Hebreeuwse *èmeth*, dat op de keper beschouwd 'betrouwbaarheid' betekent.